

TILSHUNOSLIK NAZARIYASINING O'RGANISH BOSQICHLARI

Iqtisodiyot va pedagogika Universiteti o'qituvchisi

Uralova Ma'rifat Shonazarovna

Uralovamarifat26@gmail.com

+998939311162

Tilshunoslik, „Lingvistika“ — til haqidagi, uning ijtimoiy tabiati, vazifasi, ichki tuzilishi, tasnifi, muayyan tillarning amal qilish (faoliyat) qonunlari, tarixiy taraqqiyoti haqidagi fandir. Maqsadi va vazifasiga ko'ra, tilshunoslikning bir nechta yo'nalishlari (sohalari) bor: umumiy tilshunoslik — tilni umuman insonga xos hodisa sifatida o'rganuvchi, asosiy vazifasi dunyo tillariga xos eng umumiy belgi-xususiyatlarni aniqlash va yoritish bo'lgan soha; xususiy tilshunoslik— ayrim bir til belgi-xususiyatlarini o'rganuvchi soha; amaliy tilshunoslik — tildan foydalanish bilan aloqador amaliy masalalarni (eksperimental) , leksikografiya, lingvostatistika, transkripsiya, transliteratsiya va boshqalar) hal qilish metodlarini ishlab chiquvchi yo'nalish; matematik lingvistika, strukturaviy tilshunoslik, qiyosiy-tarixiy tilshunoslik va boshqa paralingvistika, etnolingvistika, psixolingvistika, sotsiolingvistika kabi sohalar so'zlovchi (shaxs)ning jamiyatdagi faoliyati bilan aloqador til xususiyatlarini o'rganadi.

O'zbek tili lug'atining boyish manbalari— asosn, ikki manbaga asoslanadi:

ichki imkoniyatlar – so'z yasash va shevadan so'z olish: ishchi, limonzor, dugona...

b) tashqi imkoniyatlar – boshqa tildan so'z olish: ruchka, stol, stul, parta (rus); futbol, boks (ingliz); tomat, limon, marmelad (ispan); vergul, palto (fransuz); manti, lagmon, shiypon (xitoy); kitob, maktab, ma'no, davlat (arab); anor, barg, qog'oz, baxt (fors-tojik)...tilning lug'aviy birliklari – so'z, qo'shma so'z, ibora (frazologik birlik) – bulardan tilimizda doim tayyor material sifatida foydalanamiz.

Lingvistik naturalizmni tanqid qilish negizida yosh grammatikachilar (nemis

olimlari A. Leskin, K. Brugman, G. Ostxof, B. Delbryuk, G. Paul va boshqalar) maktabi shakllanib, u asosiy e'tiborni jonli tillarni o'rganishga qaratdi. Ushbu maktab vakillari qiyosiytarixiy tilshunoslikning rivojini yangi bosqichga olib chiqdilar. 19-asrda hindevropashunoslikning asosiy tarmoqlari (ellinistikayunonshunoslik, romanistika, germanistika, slavyanshunoslik, keltshunoslik va boshqalar) batamom shakllanib bo'ldi. Hindevropa tillari uchun ishlab chiqilgan qiyosiytarixiy metod tamoyillari ushbu oilaga kirmaydigan boshqa tillarga ham tatbiq etildi. Shu tariqa semitologiya, turkiyshunoslik, finugorshunoslik, afrikashunoslik kabi sohalar shakllanadi. Tilshunoslikning 20-asr boshlaridagi rivojlanishida Ferdinand de Sossyur asarlari, birinchi navbatda, „Umumiy tilshunoslik kursi“ (1916) muhim rol o'ynadi. Sossyur tilning belgi nazariyasini yaratdi, sinxroniya va diaxroniya, ichki lingvistika, tashqi lingvistika va boshqa muammolarni tadqiq qildi. Ferdinand de Sossyur g'oyalari keyinroq paydo bo'lgan lingvistik strukturalizm maktablarida: Praga lingvistik maktabi — funksional tilshunoslik, Kopenhagen lingvistik to'garagi (glossematika), Jeneva maktabi, Amerika deskriptiv (tavsifiy) tilshunoslikda yanada rivojlantiriladi,

O'zbek tili leksikasining boyish manbasi bo'lgan va uning turlari haqida gap boradi. Bir qancha tilshunosh olimlarimiz tomonidan leksikologiyani tadbiq etish borasida bir qancha vazifalar belgilangan bo'lib, keying vazifa o'zbek tilining sistemaviy lug'atini tuzish etib belgilandi. Maqolada o'rganish obyekti etib o'zbek tili leksikasidagi o'zlashma so'zlar-neologizmlar olindi. Materiallar, asosan, eski va yangi nashrdagi “O'zbek tilining izohli lug'ati” dan hamda bir qancha lug'atlardan to'plandi. Ishga nazariy manba sifatida taqdim qilindi. tilshunosligimizda bajarilgan monografiya va ilmiy maqolalardan foydalanildi.

Bu sohani yanada chuqurroq tahlil qilish uchun yangi o'rganish usullari taklif etiladi. Bular orasida korpus lingvistikasi va sun'iy intellekt asosidagi tahlil usullari muhim ahamiyatga ega. Korpus lingvistikasi orqali neologizmlarning matn korpuslarida qay darajada qo'llanilayotgani, ularning tarqalish sur'ati va semantik o'zgarishlarini tahlil qilish mumkin. Sun'iy intellekt texnologiyalari yordamida esa yangi paydo bo'layotgan so'zlarning tarqalish dinamikasi avtomatlashtirilgan

holda kuzatilishi va ularning til tizimidagi o'rnini aniqlash imkoniyati yaratiladi. Shu bilan birga, sotsiolingvistik tadqiqotlar yordamida turli yosh toifalarida neologizmlarning qabul qilinishini o'rganish mumkin. Neologizmlarning tilga to'g'ri integratsiya qilinishini ta'minlash uchun bir nechta takliflar ilgari suriladi. Birinchidan, rasmiy neologizmlar lug'atini yaratish zarur. Bu lug'atda yangi so'zlarning tavsiya etilgan o'zbekcha ekvivalentlari berilishi, ularning qo'llanilishiga oid izohlar keltirilishi kerak. Ikkinchidan, yangi atamalarni ta'lim tizimiga joriy etish muhim. O'quv dasturlarida neologizmlarning to'g'ri qo'llanilishi bo'yicha maxsus darsliklar va o'quv materiallarini ishlab chiqish lozim. Uchinchidan, tilshunos olimlar tomonidan yangi so'zlarning fonetik va grammatik jihatdan moslashuvini nazorat qilish, ularni normativlashtirish tizimini yo'lga qo'yish lozim. To'rtinchidan, ommaviy axborot vositalari va ijtimoiy tarmoqlarda neologizmlarning noto'g'ri qo'llanilishining oldini olish uchun maxsus qo'llanmalar ishlab chiqilishi, bloggerlar va jurnalistlar uchun tavsiyalar berilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. A. Nurmonov, B. Yo'ldoshev. Tilshunoslik va tabiiy fanlar. „Sharq“ nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati. – T.: 2001.
2. A. Hojiyev. Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati. O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi davlat ilmiy nashriyoti. – T.: 2002.
3. Jamolxonov H.A Hozirgi o'zbek adabiy tili. – T.: „Talqin“ nashriyoti. 2005.
4. Jamolxonov H. Hozirgi o'zbek adabiy tili. Toshkent, 2010
5. Hozirgi o'zbek tili: Baxtiyor Mengliyev. “Excellent Publication” – Toshkent. 2020 – 182 b. Hozirgi o'zbek adabiy tili: H. jamolxonov. Toshkent “Talqin”. 2005. – 204-210-sahifalar
6. O'zbek tilining izohli lug'ati . birinchi jild. – Toshkent: Davlat ilmiy nashriyoti, 2006. -680 b